

UOT: 631. 635. 64.581.16

POMİDOR SORTNÜMUNƏLƏRİNİN VƏ HİBRİDLƏRİNİN TƏSƏRRÜFAT ƏHƏMİYYƏTLİ BİOMORFOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Ə.Q. EYVAZOV, X.T. ABDULLAYEVA, İ.Ş. ƏLİYEVA
AKTN-nin Tərəvəzçilik ET İnstitutu

Məqalədə müxtəlif coğrafi mənşəyə malik pomidor sortnümunələrinin və hibridlərinin qiymətli biomorfoloji və təsərrüfat əlamətlərinin öyrənilməsindən bəhs olunur. Qiymətləndirmə işləri nəticəsində sortnümunələr və hibridlər arasından perspektiv sortlar seçilmişdir ki, onların da bəziləri Seleksiya Nailiyyətlərinin Sınağı və Mühafizəsi üzrə DK-na təqdim olunacaqdır.

Açar sözlər: seleksiya, hibrid, perspektiv sortlar, bioloji xüsusiyyətlər, morfoloji əlamətlər.

Pomidor mühüm ərzaq əhəmiyyətinə malik olan qiymətli tərəvəz bitkilərindən biridir. Ölkəmizdə onun əkin sahəsi 25,552 min hektardan artıqdır. Hər il 408.782 min tondan çox pomidor istehsal edilir, bu məhsulun 50 %-dən çoxu konservləşdirilir, qalan hissəsi isə təzə halda istifadə edilir. Əhalinin pomidor məhsuluna olan tələbatını tam ödəmək üçün onun istehsalı il ərzində 450000 min tona çatdırılmalıdır.

Bu məqsədlə seleksiyaçı alimlər X.T. Abdullayeva və Ə.H. Babayev tərəfindən pomidorun açıq sahə üçün yığcam kollu, bitkilərdə meyvələrin əksəriyyəti qısa vaxt ərzində yetişən, uzaq məsafəyə daşınmaya yararlı pomidor sortlarının seleksiyası və toxumçuluğu işləri aparılmışdır. Seleksiyanın ən müasir metodlarının tətbiqi əsasında yüzlərlə hibridlər yaradılmış və yeni sortlar alınmışdır.

Hazırda, pomidorun seleksiyası işi ənənəvi üsullarla yanaşı, fizioloji əsaslarla və digər müasir üsulların tətbiqi ilə davam etdirilir.

Bu tədqiqat işi kolleksiya sahəsində aparılmışdır ki, onun da əsas məqsədi yerli şəraitə uyğunlaşan, gələcək genetikə və seleksiya işlərinin davamı üçün ən yaxşı sortnümunələrinin başlanğıc material olaraq seçilməsidir. Sortlararası çarpazlaşmada istifadə edilmiş valideyn cütləri, onların qiymətli-təsərrüfat bioloji əlamətləri kompleksinə görə seçilmişdir.

Kolleksiya nümunələri yüksək aqrofonda öyrənilmişdir. Hər bir nümunənin bioloji xüsusiyyətləri və aqrotexnikası öyrənilərək bitkilər üzərində fenoloji müşahidələr aparılmışdır. Kolleksiya sahəsi 10-15 m² olan 3-5 cərgələrdə təkrarsız öyrənilmişdir. Hər cərgədə 15-20 bitki olmuşdur.

Qida sahəsi 70 x 35-40 sm götürülmüşdür. Şitillərin əkinindən 3 – 5 gün sonra, bitkilərin həyatilik qabiliyyəti yoxlanılmış, məhv olmuş şitillərin yerinə bu nümunədən təzəsi əkilmişdir.

Nəzarət sortlar hər 10 cərgədən bir yerləşdirilmişdir.

Vegetasiya müddətinin öyrənilməsi metodikaya uyğun aparılmışdır. Pomidor vegetasiya müddətinin uzunluğu, kütləvi çıxışdan məhsulun bioloji yetişkənliyinə qədər 90-120 gün keçir. Sortnümunələrin və hibridlərin hərtərəfli öyrənilməsi imkan verir ki, onları yetişkənliyinə, məhsuldarlıq və keyfiyyət göstəricilərinə, abiotik və biotik amillərə və başqa əlamətlərinə görə qruplara ayırmaq mümkün olsun.

Pomidorun ən başlıca xüsusiyyətlərindən biri vegetasiya müddətinin uzunluğuna görə sortnümunələrin və hibridlərin ultra və tez yetişən olmasıdır. Bu xüsusiyyət becərmə şəraitindən və sortun öz xüsusiyyətindən asılı olaraq dəyişilə bilər.

Cədvəl 1. Başlanğıc material pitomnikinin kolleksiya sahəsində pomidor sortnümunələrinin və hibridlərinin vegetasiya müddətinə görə müqayisəsi

Sortnümunələrin və hibridlərin adı	Vegetasiya müddəti, günlə		
	Çıxışdan çiçəkləməyə qədər	Çiçəkləmədən ilk meyvələrin yetişkənliyinə qədər	Çıxışdan ilk meyvələrin yetişkənliyinə qədər
Nəzarət: Volqoqrad 5/95 sortu	58	51	109
Nəzarət: Ulro sortu	56	54	110
Nəzarət: Elim sortu	63	47	110
9b ₁ (Qaratağ-256 x Qumbolt)	59	39	98
92 ₁ (Kolok-k x Ulro) x 92-4	56	48	104
121 ₁ -Q-58 x Briqantina	56	46	102
127 ₁ -(Liz.kod-294-Bg-D(DBK ₂) x Ventura	63	43	106
100-Vostok	58	46	104
108-1-a pimpinellifolium	61	37	98
110-Yabanı forma-pimpinellifolium	56	46	102
98-Lalə sortu	54	43	97

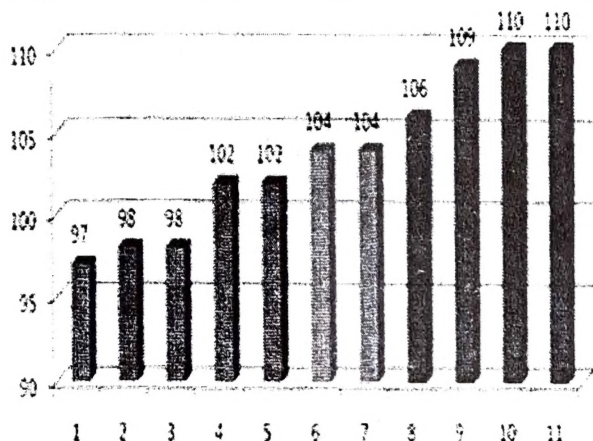
Cədvəldən göründüyü kimi kolleksiya sortnümunələrinin 7-si ultra və tez yetişən, 1 ədədi ortatezyetışən qrupa daxil edilmişdir. Onların içərisində tez yetişkənliyinə görə seçilmiş 5 nümunə qeydə alınmışdır. Onlardan Qaratağ-256 x Qumbolt

(98 gün), La pimpinellifolium (98 gün), Q-58 x Briqantina (102 gün), pimpinellifolium (102 gün), Lalə sortu (97 gün) arasında olmuşdur.

Nəzarət sortlarla müqayisədə Volqoqrad 5/95 sortunda bu müddət 109 gün, Utro sortunda 110 gün, Elim sortunda 110 gün olmaqla, onlar ortatezyetışen qrupa daxil edilmişlər. Nəzarət sortlarla müqayisədə 127₁ sayılı nümunə, vegetasiya müddətinin uzunluğuna görə nəzarət sortlara daha yaxın olmuşdur.

Günlər

Şəkil 1. Pomidorun başlanğıc material pitomnikinin kolleksiya sahəsində olan sortnümünələrin vegetasiya müddətinə görə müqayisəsi:

1. Lalə - (97 gün)
  2. Qaratağ-256 x Qumbolt - (98 gün)
  3. La pimpinellifolium - (98 gün)
  4. Q-58 x Briqantina - (102 gün)
  5. Pimpinellifolium - (102 gün)
  6. (Kolok-k x Utro) x 92-4 - (104 gün)
  7. Vostok - (104 gün)
  8. Liz.kom-294-Bg-Dx(DBK₂) x Ventura- (106 gün)
  9. Volqoqrad 5/95 - (Nəzarət, 109 gün)
  10. Utro - (Nəzarət, 110 gün)
  11. Elim - (Nəzarət, 110 gün)
- tezyetişen - ortatezyetişen

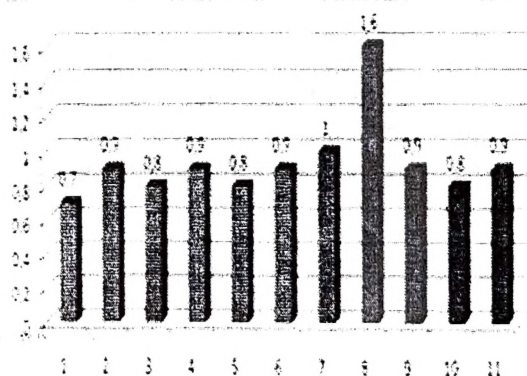
Cədvəl 2. Başlanğıc material pitomnikinin kolleksiya sahəsində sortnümünələrin qiymətli-təsərrüfat əlamətləri

TETI-nin kataloq sayı	Sortnümünələrin adı	Bir bitkidən alınan məhsul, kq-la	Meyvənin kütləsi, q-la	Kolun hündürlüyü, sm-la
Nəzarət	Utro sortu	0,8 ± 0,04	84,0 ± 1,52	40,5
Nəzarət	Volqoqrad 5/95	0,7 ± 0,06	150,0 ± 2,92	46,8
Nəzarət	Elim sortu	0,9 ± 0,15	162,0 ± 3,40	64,0
9b ₃	Qaratağ-256xQumbolt	0,9 ± 0,1	153,0 ± 2,94	60,0
92 ₇	(Kolok-k x Utro) x 92-4	0,9 ± 0,1	102,0 ± 1,87	34,4
98	Lalə sortu	0,7 ± 0,06	61,0 ± 1,20	44,8
100	Vostok	0,9 ± 0,1	101,0 ± 1,87	41,2
108	La pimpinellifolium	0,8 ± 0,04	71,0 ± 1,82	45,6
121 ₃	Q-58 x Briqantina	0,9 ± 0,04	71,7 ± 1,82	43,8
127 ₁	Liz.kom-294-Bg-Dx (DBK ₂) x Ventura	1,6 ± 0,1	132,4 ± 2,63	44,0
110	Pimpinellifolium	0,8 ± 0,04	28,0 ± 0,33	41,1

Cədvəl 2-dən göründüyü kimi sortnümünələr bir bitkidən alınan məhsulun miqdarı Qaratağ-256 x Qumbolt (9b₃), (Kolok-k x Utro) x 92-4 (92₇), Vostok (100), Q-58 x Briqantina (121₃) sortnümünələrində 0,9-1,0 kq təşkil etmişdir. Liz.kom-294-Bg-Dx(DBK₂) x Bentura (127₁) sortnümünələrində isə hər kolun ən yüksək məhsulu 1,6 kq, nəzarət Utro sortunda 0,8 kq, Volqoqrad 5/95 sortunda 0,7 kq, Elim sortunda isə 0,9 kq olmuşdur. Hər bitkinin məhsuldarlığına görə, yeni sortlar çox vaxt nəzarət sortla yaxın, bəzən isə yüksək olmuşdur.

Oyrənilmiş sortlarda bir meyvənin kütləsi 28,0-153,0 q arasında dəyişmişdir. Belə ki, ən xırda meyvəli, yabanı forma pimpinellifolium (28,0 q), ən iri meyvəli (153, 0 q) isə Qaratağ-256 x Qumbolt (9b₃) olmuşdur. Nəzarət sortlarda bu göstərici 84,0-162,0 q arasında dəyişmişdir ki, bu da yeni sortnümünələrdən həm aşağı, həm də çox deməkdir. Yüksək məhsuldarlığına görə isə 127₁ sayılı hibrid Qaratağ-256 x Qumbolt, (Kolok-k x Utro) x 92-4, Vostok sortu və Q-58 x Briqantina mənşəli hibridlərdən üstün olmuşlar.

Kolun orta məhsuldarlığı, kq-la

Şəkil 2. Pomidorun kolleksiya sahəsindəki sortnümünələrinin məhsuldarlığa (kq, bitki) görə müqayisəsi

1. Lalə-(0,7 kq)
  2. Qaratağ-256 x Qumbolt - (0,9 kq)
  3. La pimpinellifolium - (0,8 kq)
  4. Q-58 x Briqantina - (0,9 kq)
  5. Pimpinellifolium - (0,8 kq)
  6. (Kolok-k x Utro) x 92-4 - (0,9 kq)
  7. Vostok - (1,0 kq)
  8. Liz.kom-294-Bg-Dx (DBK₂) x Ventura-(1,6 kq)
  9. Volqoqrad 5/95- (Nəzarət, 0,8 kq)
  10. Utro-(Nəzarət, 0,8 kq)
  11. Elim-(Nəzarət, 0,9 kq)
- tezyetişen - ortatezyetişen

1. Əliyev Ş. A., Tərəvəzçilik Maarif, Bakı-1988, s. 48. 2. Abdullayeva X.T., Əliyeva İ.Ş., Abşeron bölgəsində pomidorun sortnünunələrinin qiymətli təsərrüfat xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və yeni hibrid nəslin alınması //Azərbaycan Aqrar Elmi j: N 3-4, Bakı-2000,s. 61. 3. Abdullayeva X.T., Kəmaləddinova Z.İ. QBTS-da pomidorun perspektiv sortlarının qiymətli-təsərrüfat əlamətlərinin öyrənilməsi, Az. ETTI-nun elmi əsərlərinin məcmuəsi. Bakı-Qanun-2008, s. 51. 4. Abdullayeva X.T., Əliyeva İ.Ş Pomidorun seçilmiş kolleksiya nünunələrinin bioloji və təsərrüfat xüsusiyyətləri, //Azərbaycan Aqrar Elmi j: N 3-4, Bakı-2012, s. 67. 5. Babayev Ə.H. Azərbaycanda pomidorun müasir metodlar əsasında seleksiyası, Bakı-2007 "Qanun" nəşriyyatı, s. 187-191.

Хозяйственно-биоморфологические особенности образцов и гибридов помидоров

А. Г. Эйвазов, Х. Т. Абдуллаева, И. Ш. Алиева

В статье дана информация о результатах оценки исследовательских работ по изучению ценных хозяйственно-биоморфологических свойств образцов и гибридов помидоров. В результате оценки среди изученных новых образцов и гибридов были подобраны наилучшие сорта. По результатам производственных испытаний, выделенные лучшие новые сорта будут представлены в Государственную Комиссию по Испытанию и Сохранение Селекционных Достижений.

Ключевые слова: селекция, гибрид, перспективные сорта, биологические свойства, морфологические признаки.

Agricultural – biomorphological properties of samples and hybrides of tomatoes

A.Q. Eyvazov, X.T. Abdullayeva, İ. SH. Aliyeva

At the article has been given the information about the results a research on identifying the valuable biomorphological-agricultural properties of the samples and hybrides of tomatoes. As a result of evaluating the sumple and hybride valuable cultivars has been selected among them. These selected cultivars are going to be presented to state Comission for Testing and Protection of Breeding Achivements.

Key words: plant breeding, hybrid, perspective cultivars, biological, morphological.